

ХОРАЗМДА СОВЕТЛАРНИНГ ЗЎРЛИК БИЛАН ЎТКАЗИЛГАН ҚУЛОҚЛАРНИ СУРГУН ҚИЛИШ ЖАРАЁНИ

Умид Бекмуҳаммад

Хоразм Маъмун Академиси катта илмий ходими, тарих фанлари
бўйича фалсафа доктори

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10077243>

ARTICLE INFO

Received: 02nd November 2023

Accepted: 06th November 2023

Online: 07th November 2023

KEY WORDS

Декрет, ер комиссияси, бой
мулкдор, ўртаҳол, қулоқ,
қишлоқлардаги ғалаёнлар,
сургун.

ABSTRACT

Мақолада советларнинг Хоразм қишлоқларидаги
бой, ўртаҳол табақаларнинг ер-мулкларининг
мажбурий тортиб олиниши ва ушбу сиёсатга
қарши жойлардаги норозилик чиқишлари,
ғалаёнлари, унинг сабаблари таҳлил этилади.

1929 йилдан Совет давлатида бошланган оммавий коллективлаштириш ва у билан боғлиқ ҳолдаги қулоқлаштириш сиёсати давомида ер, мулки, чорвасини топширишни истамаган кўплаб бой, мулкдорлар билан бирга ўртаҳол деҳқонлар ҳам сиёсатга қарши қулоқ дея жазога тортилди. Натижада махсус режа асосида ўтказилаётган қулоқлаштириш сиёсати қишлоқлардаги аҳволни таранглаштириб, вазиятни издан чиқарди. Чунки, коллективлаштириш, қулоқлаштиришга оид марказдан келган қарор ва директивалар воқелиқдан узоқ бўлиб шароитни англамаганликдан, қолаверса юз бераётган жараёндан тўғри хулоса чиқармаганликдан эди.

Қолаверса, асрлар давомида ер-мулкга эга бўлиб келган бойларгина эмас, ўртаҳоллар ҳам ери, чорваси, мулкни асраб қолиш учун қишлоқларда қулоқлаштириш сиёсатига қарши чиқдилар.

Хусусан, 1930 йил 1-15 февраль кунлари давомида Ўрта Осиёнинг турли жойларида 12 та коллективлаштириш ва қулоқлаштириш сиёсатига қарши чиқишлар бўлиб ўтади. Жумладан, шу кунлари Хоразмда ҳам 1 жойда ғалаёнлар содир этилган ва унда 100 киши иштирок этганди. Ўша даврдаги партия ва ҳуқуқ тартибот органлари бундай чиқишларни террорчилик деб баҳолашганди.

Ана шундай чиқишлар бора-бора кўпайиб, 1930 йилнинг январ охири ва феврал ойи бошларида Хоразмнинг Хонқа тумани Сарапоён, Урганчининг Чондирқиёт қишлоқларида юз бериб, ғалаёнчилар "Йўқолсин колхозлар", "Совет ҳокимияти кооператив ва колхозлар ташкил этмаслик ҳақида тилхат берсин", "Эски усулдаги мактаблар тиклансин" деган талабларни илгари суришган. Шунингдек, ўша йилнинг 10 март куни Хива, Янгиариқ ва Гурлан туманларида ҳам оммавий чиқишлар юз беради. Энг чекка округ бўлган Хоразмда эса 25 февралда 3 та исён бўлиб, ундаги ғалаёнчилар сони 550 кишини ташкил этган, 17 мартгача бўлса яна 5 та ғалаён содир бўлиб, унда 2900

киши иштирок этганди". (Р.Шамсутдинов, "Қишлоқ фожиаси", "Шарқ" нашриёти, Тошкент-2003 йил, 148,154 бетлар).

Бундан ташқари "1930 йил 31 январ куни Янги Урганч тумани Чондирқийёт қишлоғида исён кўтарган оломон коллективлаштириш сиёсатини олиб бораётган совет фаолларини калтаклаган. Феврал ойи бошларида Хонқа тумани Сарапоён қишлоғида болта, таёқлар билан қуролланган 300 кишилик аёллар оломони, ҳамда яна шу ой давомида Урганч туманидаги Али Дўрмон қишлоғида эшонлар томонидан, айнан аёллар орасида коллективлаштириш ва қулоқлаштиришга қарши тарғибот ишлари олиб борилади". (Р.Шамсутдинов, "Қишлоқ фожиаси", "Шарқ" нашриёти, Тошкент-2003 йил, 161-бет).

Ана шу воқеалардан сўнг жойларда "Учлик" юқоридаги қарор кўрсатмаларни амалий бажариб, кўплаб инсонларнинг тақдирларига салбий таъсир этган "қулоқ"тамғасини босди ва уларга жазо чоралари белгилади. Хусусан, 1931 йил 16-17 октябрь кунлари Янги Урганч шаҳрида "Учлик" нинг сайёр йиғилиши ўтказилади. "Учлик" таркиби Евдокимов (раис), Болтаев, Давидов(аъзо), Абдурахмонов (прокурор) дан иборат эди.

16 октябрда ўтган ўша таркибдаги "Учлик" йиғилишида Хива, Урганч, Ҳазорасп туманлари бўйича ишлар кўрилиб,Хивадан 17та ери, мулкани колхозга топширишни истамаган киши отувга ҳукм этилади.Улардан ташқари яна "Учлик" нинг ўша қарори бўйича, Хоразмнинг бошқа туманларида яшовчи мулкдорлари ҳам отувга ҳукм қилинган.

Хусусан," Урганч туманидан Худойберган Одилов, Қурбонбой Сатторов, Қурамбой қози, Олламберган Раҳматуллаев, Ҳазорасп туманидан Яраш Назарбоев, Айна Омонов, Раҳим Ўлдабоев, Рўзи Эшниёзов, Назарбой Обидниёзов, Ашир Худойберганов, Шовот районидан Машарип Қаландаров, Матёқуб Қаландаров, Абдалхўжа Тоиров, Аҳмадэшон Қорахонов, Абдурахмон Ахматов, Султон Юртмасов, Мулла Кўчай (75 ёшда), Худойберган Юсупмош (69 ёш), Абдураим Ҳайдаров (55 ёшда), Бердиев Оқназар,Нурмон кимчик юзбоши Ваисов(85 ёш),Абдулла Юсуп,Ражаб Юсупов, Мулла Рўзмат Худойберганов (60 ёш), Матниёз Авезов(45 ёш), Худойберган Тангрибердиевлар отувга ҳукм қилинган.

Шовот тумани бўйича эса 55 кишининг иши кўрилиб, бундан 16 киши отувга, қолганлари 3,5 йил қамоқ жазосига ҳукм этилган. Ўз ер сувини, молу мулкани тобширишни истамаган бошқа яна кўп инсонлар тақдири ҳам советлар сиёсатига қарши деган айб билан "Учлик"нинг йиғилишларида ҳал этилган.

Жумладан, "Учлик"нинг 1931 йил 11 ноябрьдаги қарори билан Урганчлик Қутлигелди Атош Бобомурод Машарипов, Кўшқумбой Тухумбетов, Ёқуб Бобожонов каби жами 37 киши Хоразм ҳудудида яшашдан маҳрум этилади. Шу билан бирга, ўз еру мулкани колхозга тобшириб аъзо бўлган, аммо ижтимоий келиб чиқиши бой мулкдор, савдогар бўлган кишиларни аниқлаш, уларга чора кўриш бўйича ҳам тозалаш ҳаракати давом этдирилади. Хусусан, "Гурлан туманидаги Марбўғат қишлоқ совети раиси Сафарбой Полвонов, Горький номли колхоз аъзоси Насриддин Қосимов, Халтурин номли колхоз раиси Ибодулла Ҳасановлар ёт унсур, илгари бой авлодидан бўлганини яширган деган айб билан қамоққа олинади. Шу туманнинг "Маорифчи" колхозига партбилет

соясиди 5 та ёт унсур: бошлиқ-раис Бой Бекмонов Худойберган, Камолов Мадамин имомўғли, Авазнийёз Холнийёзовлар қулоқлар билан алоқада, уларни колхозга тортган, группа тузган дея ҳибсга олинади". (Хоразм вилоят давлат архиви, фонд 2, 14 иш, 103 бет).

Шу каби Хива тумани Шомохулум қишлоғилик Латиф Шарипов отасининг охун эканини яшириб совет мактабиди ишлаётгани, Шарипова Лолахон отаси савдогар бўлганини яшириб партиёга киргани учун ижрокўмдаги ишидан бўшатилиб қулоқлар рўйхатига киритилади.

"1931 йилнинг ўзидагина тозалаш тадбирлари ўтказилиши вақтида 66 киши қишлоқ совети раислигидан ёт унсурлиги, ишни яхши ташкил этмагани боис бўшатирилган". (Қ.Берегин "Практика перевиборов Советов и основные задачи партии" Урганч 1931г 81 бет).

Агар ўша даврда нашр этилган газеталарга эътиборни қаратадиган бўлсак, аксарият ҳолларда қулоқларга қарши, уларни фош этиб ёзилган мақолаларни учратиш мумкин. Масалан: "1930 йил округда ёт унсурлардан 111 киши, хотин қизлар озодлигига қарши бўлганлардан 21 киши, колхоз уставини бузганлар 19 нафар, диний ишларга берилганлар 15, партиё топшириғидан бош тортганлар, мажлисларга қасддан келмаганлардан 41, партиёда бўлиб судхўрлик қилганлардан 3, гуруҳбозлик, тўрачилик ва миллатчилик қилганлардан 7 киши, жами 274 киши партиядан ўчирилди". ("Инқилоб кўёши" газетаси, 1930 йил 12 февраль).

1930 йиллар матбуоти шу тариқа совет давлатининг ҳозиржавоб нашри даражасига чиқиб, ўтказилаётган коллективлаштириш ва у билан боғлиқ қулоқлаштириш сиёсатини ёритиб борган ҳамда юқоридаги ва шу сингари чиқишларида қулоқларни "муштумзўр" дея таърифлаган. Совет давлати эса шу ва шу сингари қулоқларни бадарға этишнинг махсус режасига кўра сургун қилиш жараёнини бошлаб юборганди. Хусусан, 1932 йилга келиб, ёппасига коллективлаштириш туманларидан ташқари бошқа ҳудудларда ҳам оммавий равишда қулоқлаштиришни бошлаб юборди. Бу борада 1932 йил 10 апрелда ВКП(б) МК сиёсий бюросининг махсус кўчирилувчилар комиссияси мажлисида "Қулоқларни сургун қилиш ҳақида" ги масала кўриб чиқилади.

Ана шу маълумотда "Хоразмдаги Хонқа туманида 1932 йил 97 қулоқ хўжалиги бўлиб, ундаги меҳнатга яроқли эркаклар сони 148 кишини ташкил этиши, Манғит туманида бўлса 105 та қулоқ деб топилган меҳнатга яроқли эркак борлиги, Шовотда 267 та қулоқ деб топилган эркаклар мавжуд эканлиги, Ҳазораспда бу миқдор 46 кишини ташкил этиши акс этган. Яна шу маълумотда адлия халқ комиссарлиги йўли билан қамоққа олиниб тергов бераётганлар ва 3 йилдан ошмаган қамоқ жазоси олганлар ҳам келтириб ўтилади. Шунга кўра, Манғит туманида 7 та, Ҳазорасп туманида бўлса 13 киши ана шундай жазога тортилгани тўғрисида факт мавжуд.

Юқоридаги архив маълумотларига кўра, 1931 йилда Хоразмдаги ҳудудлар ёппасига коллективлаштириш районлари қаторига кирмаганлиги учун ҳам қулоқ сифатида кўчирилганлар йўқ эди. Масалан, Хива, Манғит, Гурлан, Ҳозорасп районларигина 1931 йилда коллективлаштириб бўлинганди. Шовот райони бўлса 76,0, Янги Урганч 53, Хива (шаҳри)эса 37 фоиз коллективлаштирилганди.

Туманлар мисолида оладиган бўлсак, Хивада 16031 хўжалик, Манғитда 5220 хонадон, Гурлан туманида 6861 хўжалик, Ҳозораспда 8599, Хива (шаҳри) да 11653, Янги Урганчда 9228, Шовот туманида 6868 хўжалик бўлиб, Хоразм бўйича жами 89460 хонадон колхозларга аъзо бўлиб кирганди.

Бу вақтга келиб 1932 йилда қулоқ сифатида сургун қилиниши керак бўлганлар рўйхати олдиндан тайёрланиб қўйилганди. Шунга кўра Хивадан 160, Манғитдан 60, Гурландан 95, Ҳазораспдан 100, Хива(шаҳри)дан 100, Янги Урганч туманидан 85, Шовот туманидан 80 хўжалик, Хоразм бўйича эса 680 хўжалик қулоқ сифатида сургун қилиниши белгилаб қўйилганди. Бундан ташқари, 1932 йил 1 апрелда ҳибсга олинган қулоқ хўжаликлари сони ҳам юқоридаги архив маълумотларида келтириб ўтилган. Шунга кўра, Хивадан 238, Манғит туманида 120, Гурланда 145, Ҳозораспда 132, Хива (шаҳри)да 192, Янги Урганч туманида 193, Шовотда 140, Хоразм области бўйича жами 1160 киши ўша кун қулоқ сифатида ҳибсга олинганди.

Шу тариқа ери, молу мулкани колхозларга топширишни истамаган нафақат бой, ўртаҳол деҳқонлар ҳам совет давлатининг олиб борган коллективлаштириш, қулоқлаштириш сиёсати даврида ҳибсга олинади ҳамда ўз яшаш жойларидан бошқа худудларга сургун қилинади. Бу советларнинг зўрлик билан ўтказган коллективлаштириш, қулоқлаштириш сиёсатининг нақадар фожиали кечганлигини кўрсатади.

References:

1. Р.Шамсутдинов, "Қишлоқ фожиаси", "Шарқ" нашриёти, Тошкент-2003 йил.
2. Хоразм вилоят Давлат Архиви, фонд 2, 14 иш, 103 бет.
3. Қ.Берегин "Практика перевиборов Советов и основные задачи партии" Урганч 1931г.
4. "Инқилоб қуёши" газетаси 1930 йил 12 февраль.